

NEMIS TILINDEGI PASSIV KATEGORIYASININ KOMMUNIKATIV- PRAGMATIK FUNKCIYALARI

Reymova G.

QMU, doktranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22039775>

Annotaciya: Maqalada nemis tilidagi feyildin passiv kategoriyasi ham onin atqarip keletugin kommunikativ-pragmatikalik funkciyalari pragmalingvistikalik kózqaras boyinsha talıqlanadi. Izertlewdiń maqseti nemis tilidagi passiv konstrukciyanin kommunikativlik wazıypaların, gáp quramındaǵı ornın ham de sóylewdegi pragmatikalik tásin anıqlawdan ibarat. Maqalada funkcionallıq grammatika, valentlik teoriiyası, diateza koncepciyası ham kommunikativlik háreket teoriiyası tiykarında passivtin informaciyanı aktuallastırıw, agensti pikirdin arqa fonına shıǵarıw, pasiensti tematikalik orayǵa alıp shıǵıw sıyaqlı wazıypaları jarıtladı.

Tayanish sózler: passiv, kommunikativlik pragmatika, funkcionallıq grammatika, diateza, feyil valentligi

Búgingi kúnde til biliminde grammatikalik kategoriyalar gáp qurlısındaǵı formal-sintaksislik ózgesheliklerdi ǵana emes, al olardıń kommunikativlik ham pragmatikalik wazıypaların izertlewshi áhmiyetli ilimiy baǵdarlardan biri bolıp esaplanadı. Funkcional grammatika, tekst lingvistikası ham pragmalingvistikaniń rawajlanıwı nátiyjesinde grammatikalik qurallardıń real turmısta sóylewshi ham tıńlawshı ortasındaǵı maǵlıwmat almasıwın shólkemlestiriw, qarım-qatnas maqsetin anıqlaw ham pikir tásin tereńlestiriwdegi ornı ayırıqsha áhmiyetke iye bolmaqta. Usı kózqarastan nemis tilidagi feyildin passiv kategoriyası da tek ǵana grammatikalik qubılıs sıpatında emes, al qarım-qatnas procesinde belgili kommunikativlik wazıypalardı atqarıwshı funkcional qural sıpatında bahalanadı.

Nemis tilinde passiv konstrukciyalar sóylewshige informaciyanin kommunikativlik orayınin háreket orınlawshıdan háreket obyektı yamasa háreket nátiyjesine kóshiriw imkaniyatın beredi. Bul bolsa tekstte gáptin aktual aǵzaları tema ham rema qatnasıqların tártipke salıw, agensti fonga shıǵarıw, pasiensti bolsa informaciyanin aktual bólegi sıpatında usınıwǵa xızmet etedi. Ásirese, ilimiy, rásmiy ham publicistikalıq usıllarda passiv konstrukciyalar pikirdin obyektivligin, biytárepligin ham rásmiyigin támiyinlewshi áhmiyetli grammatikalik qural sıpatında qaraladı.

Passiv kategoriyasınıń kommunikativ-pragmatikalik ózgeshelikleri nemis funkcional grammatikası ham pragmalingvistikasında keńnen úyrenilgen. Passiv formasında berilgen pikirdin kommunikativ-pragmatikalik mánislerine nemis tilshi alımları úlken itibar qaratadı. Mısalı, L.Hoffmann kommunikativlik grammatika teoriiyasında grammatikalik formalardıń tańlanıwı sóylewshiniń kommunikativlik maqseti menen belgilenetuǵının atap ótedi [2]. G.Zifonun basshılıǵında alıp barılǵan „Grammatik der deutschen Sprache“ atamasındaǵı ilimiy derekte passiv konstrukciyalardı informaciya dúzilisi menen baylanıslı funkcional qural sıpatında analizlengenin kóriwimiz múmkin [3]. K.Ehlich ham J.Rehbein bolsa passivti kommunikativlik háreket teoriiyası dep bahalap, onin sóylew maqsetin ámelge asırıwdaǵı áhmiyetin tiykarlap beredi [1]. Sonday-aq, D.Wunderlich valentlik ham diateza teoriiyası tiykarında passiv konstrukciyalarda argumentler dúzilisiniń qayta shólkemlestiriliwin ilimiy jaqtan túsindiredi [4].

Sonıń menen birge, nemis tilinde passiv kategoriyasınıń kommunikativ-pragmatikalıq ózgeshelikleri boyınsha bir qatar izertlewler bar bolsa da, olardı salıstırmalı-funkcional jaqtan tallaw hám zamanagóy pragmalıngvistikalıq qatnaslar tiykarında analiz etiwge jeterli dárejede itibar qaratılmaǵan. Bul tezisińizdiń maqseti nemis tilindegi passiv kategoriyasınıń kommunikativ-pragmatikalıq funkciyaların funkcional grammatika hám pragmalıngvistika kózqarasınan tallaw hám onıń sóylewde informaciyanı shólkemlestiriwdegi ornın jarıtıwdan ibarat.

Nemis tilinde passiv kategoriyası tek hárekettiń subyekttan obyektke baǵdarlanǵanlıǵın bildiretuǵın grammatikalıq kategoriya emes, al baylanıs procesinde informaciyanı shólkemlestiriw hám sóylewshiniń kommunikativlik maqsetin konkretlestiredi. Passiv konstrukciyalardıń qollanıwı sóylewshiniń qanday informaciyanı kommunikativlik orayǵa shıǵarıw maqseti menen baylanıslı bolıp keledi. Sol sebepli funkcional grammatikada passiv konstrukciyalar informaciya dúzilisi (Informationsstruktur), tema-rema qatnasıqları hám pragmatikalıq maqset penen úziksiz baylanıslı halda tallanadı.

G.Zifonun funkcionalıq grammatika kóz qarasınan passiv konstrukciyalar tekstte tema-rema qatnasıqların belgilewin atap ótedi. Passivda paciens tema wazıypasın atqaradı, agens bolsa ekinshi dárejeli elementke aylanadı. [3]

Mısalı:

Das neue Krankenhaus wurde im Jahr 2024 eröffnet.

Jańa emlewshana 2024-jılı ashıldı.

Bul jerde teksttiń teması „**emlewshana**“ bolǵanı ushın ol subyekt sıpatında keltirilgen. Qurılıstı kim ámelge asırǵanı kommunikativlik jaqtan pikirdi bayan etiwshi ushın áhmiyetli emes.

Passiv konstrukciyalar sóylewdiń pragmatik tásirin kúsheytiw ushın da xızmet etedi. K.Elich va J.Rehbeyn atap ótkenindey, sóylewshi agensti bilqastan jasırıw arqalı adresat dıqqatın háreket nátiyjesine qaratadı. [1]

Mısalı:

Es wurde beschlossen, dass die Konferenz verschoben wird.

Konferenciya keyinge súriliwi haqqındaǵı sheshimge kelindi.

Bunda „sheshim“dı kim qabıl etkeni emes, al, juwmaqlawshı „sheshim“ge kelingnligi áhmiyetli.

Sunday-aq, nemis tilindegi rásmiy hújjetlerde passiv konstrukciyalar keń qollanıladı.

Mısalı:

Der Antrag wurde genehmigt. - Arza maqullandı.

Bunday konstrukciyalar rásmiy usıldıń neytrallıǵın hám obyektivligin támiyinleydi.

L.Hoffmannıń atap ótkenindey, grammatikalıq formalardıń tańlanıwı sóylewshiniń kommunikativlik niyeti menen belgilenedi. Eger háreketti orınlawshı shaxs áhmiyetli bolmasa yamasa aldınnan belgili bolsa, passiv konstrukciya qollanıladı [2].

Mısalı:

Die Straße wird repariert. - Kóshe ońlanbaqta.

Bunda háreketti kósheni ońlap atırǵanı adam áhmiyetli emes. Tiykargı maǵlıwmat – „kósheniń ońlanıp atırǵanı“. Eger aktiv konstrukciya „**Die Arbeiter reparieren die Straße**“

yoki „**Man repariert die Straße**“ qollanilsa, itibar jumisshilarğa qaratıladı. Passiv konstrukciya bolsa kommunikativlik oray saıpatında „**Straße**“ sózine qaratadı.

Nemis tilshi alımı D.Wunderlich bolsa, valentlik teoriyası tiykarında passiv konstrukciyalarda argumentler dúziliwi ózgeriwin belgileydi. Aktiv konstrukciyada subyekt bolğan agens passivte ajratıp taslanadı, obyekt bolsa subyekt wazıypasın atqaradı. [4]

Mısalı:

Aktiv: *Der Professor erklärt die Grammatik.- Professor grammatikanı túsindirdi.*

Passiv: *Die Grammatik wird erklärt.-Grammatika túsindirildi.*

Bul juqlıq passiv kategoriyasınıń kommunikativ-pragmatikalıq ózgesheliklerin ayqın kórsetedi. Aktiv konstrukciyada grammatikalıq subyekt wazıypasın atqarıwshı „**Der Professor**“ hárekettiń agensi sıpatında gáptiń kommunikativlik orayında turadı. Bul jaǵdayda sóylewshiniń tiykarǵı maqseti háreketti ámelge asırıp atırǵan shaxs haqqında xabar beriw bolıp esaplanadı. Demek, adresattıń dıqqatı háreket orınlawshısına qaratıladı.

Passiv konstrukciyada bolsa argumentler dúzilisi ózgeredi: aktiv gáptegi tolıqlawısh „**die Grammatik**“ subyekt poziciyasın iyeleydi, agens bolsa ulıwma ańlatılmaıdı yamasa fakultativ túrde **von + Dativ** arqalı beriliwi múmkin „**Die Grammatik wird vom Professor erklärt**“. Nátiyjede kommunikativlik oray háreket orınlawshısına hárreket obyektine kóshedi.

Funkcional grammatikalıq kózqarastan aytqanıımızda, bunday transformaciya sóylewshiniń kommunikativlik maqseti menen túsindiriledi. Eger baylanıs procesinde tiykarǵı informaciya grammatikanıń túsindirilip atırǵanlıǵı bolsa, passiv konstrukciya kommunikativlik jaqtan eń maqul qural esaplanadı. Bul jerde háreketti kim atqarıp atırǵanına göre, hárekettiń ózi hám onıń obyektı áhmiyetli orın iyeleydi.

Sonday-aq, Passiv konstrukciyalar tekstte kogerentlik va kognitsiyalıqtı támiyinlewge de xızmet etedi.

Mısalı:

Das Museum wurde restauriert. Anschließend wurde es eröffnet. Danach wurde es den Besuchern vorgestellt.- Muzey qayta tiklendi. Sońınan ol ashıldı. Bunnan soń tamashagóylerge tanıtırıldı.

Bul mısıl nemis tilinde passiv konstrukciyalar teksttiń kommunikativlik pútinligin támiyinlewdegi áhmiyetli wazıypasın kórsetedi. Barlıq gáplerde „**das Museum**“ teksttiń turaqlı teması sıpatında saqlanıp qaladı, háreketti orınlawshıları bolsa tilge alınbaydı. Bul arqalı adresattıń dıqqatı muzey menen baylanıslı waqıyalar izbe-izligine qaratıladı. Passiv konstrukciyalar tema-rema qatnasıqların saqlap, informaciyanıń izbe-iz hám logikalıq rawajlanıwın támiyinleydi.

Eger berilgen mısaldı transformaciyalıq usılda aktiv konstrukciyaǵa ótkerilse „*Die Restauratoren restaurierten das Museum. Qala hákimligi muzeydi ashtı. Die Museumsleitung stellte das Museum den Besucher*“, hár bir gáptiń subyektı ózgeredi hám kommunikativlik oray hár qıylı agenslerge kóshedi. Passiv konstrukciyada bolsa „**das Museum**“ tiykarǵı kommunikativlik oray bolıp qaladı.

Demek, passiv konstrukciyalar tekstte kogerentlik va kognitsiyanı támiyinlew, sonday-aq, adresat itibarın háreket orınlawshısına emes, al háreket obyektine qaratıw sıyaqlı áhmiyetli kommunikativlik-pragmatikalıq funkciyalardı atqaradı. Bul ózgeshelik nemis tiliniń ilimiy, rásmiy hám publicistikalıq usıllarında passivtiń keńnen qollanıwın túsindiridi.

Alıp barılğan talıqlawlardan juwmaq etip aytqanımızda, nemis tilinde passiv konstrukciyalar tómendegi kommunikativ-pragmatikalıq funkciyalardı atqaradı:

- agensti kommunikativ jaqtan fonga shıǵariw;
- pacienssti tema sıpatında aktuallastiriw;
- informaciyanıń kommunikativ orayın ózgertiw;
- ilimiy tekstte obyektivlikti támiyinlew;
- rásmiy hújjetlerde neytrallıqtı kúsheytiw;
- tekste kogeziya hám kogerentlikti támiyinlew;
- adresat itibarın háreket nátiyjesine qaratıw;
- sóylewdiń diplomatiyalıq hám sıpayı xarakterin támiyinlew.

Bul tallaw nemis tilinde passiv kategoriyası grammatikalıq qural emes, al kommunikativlik strategiya hám pragmatikalıq tásir quralı ekenligin kórsetedi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Ehlich, K., Rehbein, J. Kommunikation und Handlung. Tübingen: Narr, 1986.IX,194. S.
2. Hoffmann, L. Deutsche Grammatik. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2013-722 S.
3. Zifonun, G., Hoffmann, L., Strecker, B. Grammatik der deutschen Sprache. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1997.-2569 S.
4. Wunderlich, D. Arbeitsbuch Semantik. Frankfurt am Main: Athenäum, 1991.-330 S.